

ԼԵՁՈՒՆԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԵՒ ԴՐԱՅԻ ԼԵՁՈՒՆԱՐԱՆ

Ն.

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԶԱՆՈՒՄԱՆ ԴՐԱՅԻ ԼԵՁՈՒՆԱՐԱՆ

(Հարգաւորութիւն)

§ 36. Բանապատկանաց քանականոցման քննութիւնը կ'առաջնորդէ զմեզ ուղղակի այն բաղադրանքներուն ուսումնասիրութեան, որոնց վերջին տարրն էր ի. Հնդեւր. ց կամ ց" մը՝ ինչպէս տեսնուի, ի ձայնի առջեւ մնացած է նուրբ-թաւի մ'առաքիններն վրայ եւ այլուստ տեղի ունեցող անգրագոյն զարգացման չէ մասնակցած: Ճիշդ այսպիսի զարգացումն ունեցած է ի ձայնին առջեւ Հնդեւր. է դիր. ասոր իբրեւ օրինակ՝ մեծ Հաւա-նականութեամբ պիտի գտնուի վարը՝ ունոր բառը: Ընդհանրապէս ասումնականութիւն ստուգիւ միշտ նոյն աղբիւրն ունեցած է՝ ինչ որ ունեցած է քանապատկանութիւն: (ի եւ $thi < \lambda$, $ai > \delta$, $dh > \lambda$, q , o , e , λ , u , $medius$):

Չի կրնար ցուցուիլ թէ ի մը նուրբ-թաւի առաքիններն վրայ պահած ըլլայ նաեւ յառաւ-ընթաց կ'կամ ք մը, եւ ուղղակի ասոր հակառակ կ'եղէ ք խմբին քննութիւնը (§ 37) որ ի-խմբին հետ զուգընթաց է: Յիւն ի համապատասխան յուն. $\lambda\epsilon\tau\tau\epsilon\rho\sigma\epsilon\iota$, որուն մէջ հարեւ թէ Հնդեւր. ի կամ չ մը փնտելու եղը (Համա. KZ XXXVIII 209). ասոր հակառակ այս բառը ձայնադրամբ ոչ հհնդկ. $cyenad-$ եւ ոչ ալ աւետա. $saēna-$ եւ համապատասխանէ: Թամիպիլ դէպք ընդունելու է թէ է քանականոցներ վերջը կորուսած է, եւ այն՝ հաւանականագոյնս հետակորոյն կորուսած: Հայերէնը քանականոցը ստուգիւ նախապէս ծ ունեցող ձայններ էին, եւ ի ձայնով ըլ չէին կրնար ձայնաշղջիւ: Անշուշտ օրինակ մըն է լեւի՝ § 14. իսկ «եւ» հհնդկ. $dyāu-$ եթէ ընդհանրապէս բնիկ հայերէն է, անշուշտ ինչպէս:

Նաեւ չըթնականներէն ետքը մնացած ըլլա-լու չէ ի իբրեւ ինքնակազ ձայն մը: Բայց անկարելի չէ ընդունիլ չըթնականներն ձայնաշղջութիւն մըն ալ: Կրնար գիշերի երեւալ՝ զհայ. «դէ այնպիսի եղանակաւ կապել իւր համանիշ հոյի եւ շոյի բա-ներուն հետ, որ մասնաւոր * $(e)ri$ եւ մասնաւոր կրճա-տեալ ձեւով * $(e)ri$ կարծուած արմատ մ'ընդուն-նուի: Ըստ բառին հետ անշուշտ աղերս ունի Մէլէի (MSL X 278) տարբեր կերպով մկնած բառը՝ շուշ, շնի (որ չ վերջաւորութիւն կրնայ ըլլալ, Համա. Թիւրքի, $\lambda\epsilon\tau\tau\epsilon\iota$ § 14.) նոյն իսկ ուշ եւ հունչ, նիւթ բառերն ալ ի վերջոյ՝ շնիւն իմաստով արմատի մը կրնան անանջիլ: Արմատը պէտք էր մերձադրուած * $0u$, * u գրուիլ: Ըստ այսմ քի տուած ըլլալու էր չ: Բայց ամբողջ են-թագրութիւնը շատ անպահանջով է, եւ աւելի անպահանջով կ'ըլլար հոյ-որք եւ շուշ-լուշի բա-ներուն կապակցութիւն մ'ենթագրելու (* $\alpha\lambda o$ -գեր-անունական արմատէ մը, Համա. $u\lambda-$ եր): Լուշ-

եւ շուշ- ձեւերուն քով կը գտնուի նաեւ ֆու- (ֆու- ունի) եւ քու- (քու-յուշ), իսկ նմանապա-րառեր Հայերէնի մէջ առհասարակ այնչափ յա-ճախադէպ են՝ որ շուշ- քով հուշ-, եւ շոյի բառին քով հոյի կրնան շատ դերութեամբ պարզ գե-պուած ի մ'արգելքը ըլլալ:

§ 37. Կ յայնք կը համաձայնի ի ձայնին հետ, որ նուրբ-թաւի մ'առաքիններն վրայ կը պահէ յա-նալընթաց Հնդեւր. է մը: Արդէն § 33ի մէջ տեսնել որ ի ներս, արտաք եւն ամենայն հաւա-նականութեամբ «եւ» վերջաւորութիւն մը կը բո-վանդակեն: Ար քուշականութիւն ինչիս բայն կրկնա-կազմ ըլլայ: (Մէլէի MSL VIII 289 առած մեկ-նութիւնն ինծի տանեալին համադրէ չ'երեւար). եւ որովհետեւ «արութիւն» եւ «դք» իմաստները հհնդկ. $tejas-$ բառին մէջ ի մի միացած են, կը նշա-նակէ թէ որութիւնը ուժի (կարող զգրութեան) առանձին մէկ տեսակը կ'ըմբռնուէր, ուստի ինչիս կրնար կապ ունենալ հհնդկ. $laviti$ «զորաւոր է» բառին հետ. (Համ ինչիս որով հոյ- (կամ վրա) մըն է յուն. $\theta\eta\gamma\omega$ է.) — Կտեւ ցիւ ծագած + ձայնն ալ բառաւորին անշուշտ անփոփոխ կը մնայ: Թե-րեւ օրինակ մըն է արայ (զոր Գ. Ենիւն է $\lambda F. Anz. XIV 50$ հասեան արեւնագրութեանց մէջ գտած կը համարի). այս բառը կրնար թերեւս հհնդկ. $gṛas-$ «բարձր, բառին հետ անբառ ունենալ» յա-մենայն գէպս (ինչպէս որ արեւնի անակառք յոյց կու տայ) — այ իբրեւ վերջաւորութիւն բաժնեկու է: Կտեւ վերջաւորութիւն մը կը տեսնուի շատ մ'ու-րիշ անձը յառակառէր բառերուն մէջ՝ ծառայ, յառա-բայ, փայտ, հայտ, երեւոյ: Եւ որովհետեւ այս բառերն ի-արմատներ են, դիւրաւ կրնան «նի-ի» ձեւէն յառաւ ընտրուիլ: Աստի ի բն անշուշտ վերացեալ կամ հաւաքական անուններ էին: Առտի ծառայ (յուն. $\gamma\epsilon\rho\omega$, $\gamma\rho\alpha\upsilon\varsigma$) նախապէս «ծառայը, ընդծոյնը» ըլլալու էր: Անշուշտ այս տեղով կը վերաբերի նաեւ հունչ-տ, հայց. խոյոյ, այժմ՝ յոյնական, բայց ի սկզբան անդ ստուգի-եղական հաւաքական մը՝ ինչ բառին: Ետք հակա-ռակը — վերջաւորութիւնը կրնայ «նի-ի» վերա-ծուիլ հոյն ան անական է, այսպէս՝ մոգիբոգիայ, այժեւոյ (այժ). սակայն ասիկա բոլորովին ապահով ալ չէ, վասն զի հնդեւր. «նի- վերջաւորութիւնը շատ անգամ Հայերէնի մէջ անականօրէն յերեւեւ կու գայ, Համա. $\lambda\epsilon\tau\tau\epsilon\iota$ § 14, հաստատ. § 79, դիւրաւ, զգուշ (բաղադրութիւն եւր րուշէն, ա-նիս զեւ — նոր հայ. ին իրիս գու): Ետպիսի չէ թէ անգրագոյն կազմութիւնները ինչպէս խառ-բայ-ն, անբայ-ն (վերջաւորութիւն «նիւն») գոյու-կանները թէ անականներէ յառաջացած են: — Մէլէ (Esquisse էլ 29) ի՞նչպէս ապացուցանել թէ սկզբնական ծա-Հայերէնի մէջ կը ներկայանայ իբրեւ երկ- (երկ-). «Երգաձայնական մի արտա-սանութեան մնացորդ մը» պիտի ըլլայ: Գրախ-տարար ասոր կը հակառակին ոչ միայն իրիս, այլ եւ թուականի միւս անանջութիւնը. այսպէս՝ իւ-շ (կրկնած), ինչ (միայնակ), ընկեր (Մէլէ MSL VIII 296), իւ-շ, իւ-շ (կրկն) (§ 38): Երկիս, եր-իւ-շ որեւէ կապակցութիւն ունենալու չէ յուն. $\delta\epsilon\sigma\epsilon\iota$ հետ. արդէն ինչպիս բառերս՝ երկ (զառ-

պոյս՝ ուղղական ձեւ մ'ալ՝ յիշ.)։ Կանա ուղղական ասիւն ձեւն ալ (սեռ. — ուղղ.) պէտք է որ պնդպիտի խառնուրդէ յառաջ եկած ըլլայ (անշուշտ 'է անցմամբ իւ ձեւին գէպ ի եւ.)։ Ուստի բացորոշ է, թէ Հոս ինչպոյ ինքի ինքն ուշանախնական երկրարաւաններ՝ եւ ու իւ աւելի կրտսերագոյն են՝ քան վերջնականի օրէնքները, որով զարմանալի բան մը չէ որ նաեւ փոխառեալ բառերուն մէջ ասոնք կ'երեւան։ Զեմ՝ նշանակած և ձայնին երկրարաւանական օրինակ մը։ Ասոր հակառակն — կ'երեւայ թէ վերջնականի մէջ — առկա եղած է. վասն զի — առ վերջնականը գործող անուանք (Մէյ է անդ էջ 502) ինչպէս ձևաւ (ձևաւ) չեն կրնար բաժնուիլ — ալ վերջնականը անականներէն եւ գերբայներէն (խորշ՝ խորճէ, պահուէ)։ Կրնայ չին գերբայ ներկայի մ'առնու մ'ընդունուիլ (— օրն-լու, Հմմտ. § 17), Հմմտ. Կեւորնի (Հնդեւր. — փոք) եւ ալ վերջնականը գերբայներ։ Առ — ի կամ օ — արմատ, ուրիշն նախապէս օ — արմատ) աղբւր ունի հուլ՝ բառին Հեմ՝ § 30, Գիւղ ունի՝ ըստ Մէյ է է (անդ, էջ 495) երկրորդական ձեւ մըն ալ՝ Ինչպէս Բայք քանի որ չին ձեւաւ գրաւ ուղղորդութեան կերպին վայր միջին։ Հիմալ Խառնէ աւելի մանրամասն ու խորագին Հետաւորութիւններ չեն եղած, օտարութիւն պէտք է պիտ ուղղորդութեան բարեարձակ կարեւորութիւն առաւ. եթէ որեւէ նշանակութիւն ունենար՝ այն աստի ուրիշ սկզբնական ձեւ մ'ենթադրէր՝ Ինչպէս ուրիշը. — Միջնականին f ձայնին առջեւ — արձնի՝ բառին մէջ՝ ա. § 16 — :

§ 41. Փակ բաղաձայններու (Հմմտ. §§ 14 — 17) ձայնաբանութեան յառաջ եկած երկրարաւաններ շատ աւելի չին են՝ քան թէ միջինն այստեղ քննուած երկրարաւաններ, որոնք վերջնականի օրէնքներով կամ վերջնականի օրէնքներէն ետքը յառաջ եկած են։ Այն պարագային օ + յէ Ժաղու առած է ՕԱ, որ յետոյ Ա եղած։ (այլազգ. Հնդեւր. ՕԱ, որ նոյն միջոցին արգելն եղած էր ՕԱ, որով յետոյ Օ՛ եղած։ այլազգ. նաեւ ՕԱ, որ վերջապէս զի առջեւ յետոյ Ժաղու է Օէ, եւ որ Օի աւելի բայ արտասանութիւն մը կ'ենթադրէ)։ Փակ բաղաձայններու ձայնաբանութեան Ժաղու էր երկրարաւանները շեշտին նախընթաց վանկին մէջ հոգնակարգեալ նուազած չեն։ Աստի աստի իրենց զարգացման վերջին տարիներին չէին հասած այն աստի երբ ուրիշ անշեշտ ձայնաբաններ նուազեցան։ Եղէ սկիզբ առած եւ նուազած է (§ 15), բայց եւ երկրարաւան նուազումը թերեւս Ժամանակաւ աւելի կրտսերագոյն ըլլայ՝ քան միւս ձայնաւորի նուազումը (§ 29)։ Թեւ. ինչպէս (Մէյ է է Journal asiatique, 1903 էջ 494) բառին օ ձայնը յայտնապէս պէտք է որ փակ բաղաձայնի մէջ Ժաղու առած ըլլայ։ Հոս ալ փոխանակութիւնը անշուշտ նոյն Հիմն ունի, զոր ունին միւս Հայկական ձայնաւոր փոխանակութեանց կարգէն ըլլալ՝ Երգաւ ձայնաւորի ձայնի մ'առնելէ եւ երկրարաւան

(եւնի, եւնանաւան) այսպիսի փոխանակութեան չէ երկրարաւան, ուրեմն հոս զարգացումը զանգաւան գոյն եղած է՝ քան չի առջեւ։ Արդէն վերջնական թերութեան օրինակներ, որ կը զուգընթին թէ Հնդեւր. է մ'ը ձայնաւորի փոխուած փակ բաղաձայնի մը վերջին իրը եւ կը մնայ (եւնի, ձևաւ — են)։

(Եւրոպականի)

ՀԱՆԳՐԻ ՊԵՐՈՒՄԱՆ

ՅՈՒՆԱՆԻՍ ԵՆԵՐԿԱՆ ՀԵՏՈՅՈՅՈՅԻՆԻՆԵՐ
(Եւրոպականի)

6.

7. Հ.յ. Գիւնի բառը եւ լատ. *ovum* 'ձու', Հ.յ. թէ մէջ Գիւնի՝ ձու ձեւով երկու տեսակ բառեր ունինք, առաջինը՝ 'զգնու'՝ նշանակութեամբ աս Հնդեւր. **ov-gnemi* (Հմմտ. նաեւ պատճառական *causatif* Գիւնի — **ovouskhnemi* 'զգնեցանք', արեւմեմ ի վերայ՝ եւ — Գիւնի — Երկրորդը, Գիւնի — իջեւանել ի գիշերի, կալ ուրեք միջինն ցառնում) — Հնդեւր. **ov-gnemi*։

Հ.յ. աղբւրի 1. 'զգնու'՝ աւետ. *ovtra* 'զոյնի, լիւս. *av-iu* 'զոյնիներ ունենալ՝ *av-nu* (աներեւոյթ) Գիւնի 'զոյնի զգնու'՝ *av. ob-u-jā* 'նոյնը, լատ. *ind-u-o* 'զգնու'՝ *an-ovihimu* 'induirimino' բառերուն կը պատկանի եւ իրեն բուն արմատը **ove*։ **oves* ըլլալով՝ Գիւնի՝ բառը նախն Հնդեւր. **ove-ni* 'զգնու' եղաւ **ovgnemi*, ինչպէս ասան ալ **adkōm* նախն Հնդեւր. ձեւէն (Հմմտ. Հ.յ. — ասն՝ Երեւան, քառասուն եւսյնի. — մէջ՝ Հնդեւր. *kōn-tā* կամ *kōn-tu*, **adkōm-tā* Գիւնի, նոյնպէս յուն. *γῆδος* առ. *γῆζω* աս Հնդեւր. **ghodnos*, **ghodōnos* (Հմմտ. Հ.յ. յեւ — **ghēdos*, ձեռնոյ **ghēdosio*)։

Հնդեւր. **ves* (**oves* — են) արմատական ձեւը Գիւնի՝ բառին մէջ գտնուող Գիւնի — Հնդեւր. *ov* — ունինք Հ.յ. և նախընթաց Գիւնի — Գիւնի — (— արմ.) Հ.յ. բառերուն մէջ, ուր Գիւնի աս *ves*, Հմմտ. սկը. *vas* 'զգնու', *vāstra* 'զգնու', առ. *vānā* (Յ. գէմը *vastō* 'զգնու', *vāstra* 'զգնու', յուն. *ἐννυσταί*, **ves-nu* — Գիւնի, *ἔσθος* 'զգնու', լատ. *ves-tis*, Գիւնի. *vasti* 'զգնու', *vas-ja-n* 'զգնեցանք')։

Այս Հնդեւր. *ove/o* արմատէն է նաեւ յուն. *ὄϊς* (**ovi-s*էն) աս սկը. *avi-s*, լատ. *ovi-s* իւր., ուրիշը. Հայք. յոյն. *uvēl*, Հիւրթ. *oi*, Գիւնի. **avī* — *avīstr* 'աւետ. ոչնարաց, բառի մէջ, լիւս. *avi-s*, Հ.յ. *ovī-ca* 'ոչնար', առ. *Prellwitz, Griech. Etym.* 221, *Fick* II, 59, բուն արմատն է **ovei*, Հմմտ. Հ.յ. հաւ — լատ. *avi-s* 'թռչուն, սկը. *vāyas* — **vēyos* 'նոյնը, **avei* — են առ. *Hirt* Կն *Abblauf*։

Ըստ իս լատ. *ovum*, **ovo-m* 'ձու' եւ յուն. *ὄϊον*, **ōviom*, ալ իբր 'առնալ-առն, Ժամկոյթ մը, Հմմտ. յուն բառն ալ, որ ըստ իս յեւ — բառի հետ իբր Հ.յ. պլակեպրութիւն մի եւ նոյն է, ինչպէս